

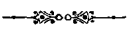
սակայն՝ նորը բաղդատամբ հնոց, շատ յետամնաց են: Հին պարսկահայք ունին կարգադրեալ մամուլ մը, որ հայ մատենագրութեան լաւ և գնահատելի երկեր շնորհած է շնորհիւ նոր Զուգայի Ամենափրկիչ վանաց Խաչատուր անուն առաջնորդին՝ որ իր տոկուն աշխատութեամբ նախ հիմնագիր եղած է պարսկահայ մամուլին, և յետոյ իր Հպատակ կուսակրօս արեղայ բանասիրաց՝ աջակցութեամբ եկեղեցական և կրօնական գրքեր ի լոյս բնծայած: Հարանց վարք, Առեկի ժամագիրք, Ազարիայի պարգատումար, Գիրք ժողովածոյ, Աղեքսանդր վարդապետ, Մրքոսոզ, այս ամէնն Ամենափրկիչ վանքին հրատարակութիւններ են. ասոնցմէ զատ Պարսկահայք հրատարակած են ի վաղարշապատ՝ Տօնադոյց, Տաղ. Սիմ. կարդ. Պարտապճար, Յովսէփոս. յԱժտերխան Առեկնարանորիակ Յ. Արդար. Մեկն. Սաղմուսաց: Մեր յիշած այս գրոց անուններէն որոշ կը տեսնենք որ Հին պարսկահայք աւելի եկեղեցական գրքեր հրատարակած են, և այդ՝ ժամանակին պահանջն էր. բայց ինչ որ ալ բլլայ, ատոնք մեզ շատ լաւ գաղափար մը կու տան Հին պարսկահայոց գրական գործունէութեան՝ որ յետոյ բոլորովին պակսեցաւ: Ներկայիս մեր նոր պարսկահայք մի քանի տարիներէ ի վեր շնորհիւ Պարսկաստանի վեհապետ ինքնակալ Շահին, կը շարժին գրական գործ և արդիւնք մ'ունենալու. սթափած կ'երեւին իրենց բազմաթամանակեայ թմբիւնէն. կ'ուզեն կանգնել մամուլ մը և հաստատել կրթարաններ, և արդէն մի քանի նախակրթարաններ և ուրիշ գովիչի վարժարաններ բացած են. ունին մի քանի բարեգործական Հաստատութիւններ. բայց զեռ աւելի կ'ուզեն զարկ մը տալ մտաւորական յառաջադիմութեան, որուն ապացոյցն է մեզ նոր հասած կրթական ծրագիրն: Պարսկաստանի արդի վեհապետ Շահն Մուշաֆֆկու-Էլզդին իրեն ուսումնասիրութեամբ խրախոյս կու տայ իւրայնոցն և Հպատակ Հայոց՝ նորանոր բարձր ուսումնարաններ հաստատելու: Մենք կը յիշենք հոս մեզ հասած այդ ծրագրին մի քանի սողերն.

« Պարսկաստանի Հայ ազգաբնակչութիւնը,

որ երկրէ բոլոր միւս ժողովուրդներէց առջ զգացել և կրթութեան անհրաժեշտութիւնը և զանազան բազմաբնակութեան, Թէհրանու, Թավրիզու, Կոր-Ջուղայում, Ռաշտում, . . . մի քանի զարոցներ է բացել պէտք է օգտու բաղի ուսումնասիր Շահն այդ տրամադրութիւնից և կրթական գործին աւելի մեծ ծաւալ տալ . . . Այս նպատակը հետզհետէ իրագործելու համար հիմնուած է Թէհրանում մի կեդրոնական յանձնաժողով մ'արտակահայոց կրթական կեդրոնական յանձնաժողով » . . . կեդրոնական յանձնաժողովի առաջիկայ զլիաւար գործը լինելու է . . . Բ) Բանալ երեք կեդրոնական ուսումնարան, մտաւորապէս ֆունտական Լիտէրերի ծրագրով, Թէհրանում, Թավրիզում և Կոր-Ջուղայում . . . Բ) Բանալ աստիճանաբար մի քանի միջնակարգ լոյս — դասարանեան զարոցներ այլ կեդրոններում: Գ) Բանալ ստորին ժողովրդական — ծխական, մէկ և երկ — դասարանեան զարոցներ գիւղերում և մանկական պարտեզներ »:

Այս ամէնը շատ լաւ և շատ միթմարական են, և յաջողութեան համար այժմէն յանձնաժողովը հրաւեր կը կարգայ բոլոր ազգային կրթութեան հարուստ շոջերուն որ աշակցին պարսկահայոց այդ կրթական սուրբ գործին: Հայ գրականութիւնը հարստացնելու համար, պարսկահայք ետ կրնան մեծ ծառայութիւն մ'ընել. միայն կը մնայ այդ հայ հասարակութեան մտաւորական դաշտն խոսպան, անապատ ու աւերակ չթողուլ. պէտք է անկաւ մշակուի, վասն զի գրական ամենէն բեղաւար և արգասաբեր երկիրն էրէն է. յորոց ժլեր, ժողկեր են Ռաֆֆի, Գամառ-Քաթիպա, Արոփան, Էմին, Ալամ դարեան, այդ պարսկահայ մեծ հանձնարները և տաղանդաւոր բանաստեղծներն:

Հ. Ս. ԵՐԵՄՅԱՆ

ՌՍՍԻՒՄԸ ԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՎԱՐՈՆԵԱՆԻ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆՑ

(Շար. տես յէջ 219)

ԵՐԿԻՍՏԱՆԸ՝ մուլութիւնները ջախջախելու և Բարին, Գեղեցիկը յարգել տալու համար Հեգնութեամբ զինուած մարդու սըր-

տին ամենն ազնիւ արտայայտութիւններն մէկն է. մարդիկ անկէ զիտութիւն մը շինեբ են, որ աշխարհիս չափ Հին և օրոյ չափ ալ տարածուած է: Ամէն ցեղի և ամէն ազգի մէջ կը գտնենք զայս. քիչ ազգեր կան որ երգիծանք չունենան. արեւելեան ազգերը ահոր տուած են այլաբանական ձև մը, առակի ձևը:

Մերինները մուտքիւններու վրայ ինդալու ժամանակ շին ունեցած կարծես, և ոչ ալ կատակերգութիւններ գրած են. թողած են միայն առակներ, բայց անոնք ալ՝ մեծ մասամբ Հետեւողութիւններ են, երգիծական բնութիւն չունին երբէք: Երգիծաբանութիւնն ուրիժմ մեր մէջ Պարսնեանի բացարձակ գործն է, ու իրեն կ'իյնայ մեր զրահկութեան առաջին ծիծաղն ընկ յետո՛ք ըլլալու պատիւը: Ու իրեն այդ գործը երգիծանքն է, և քանի որ այդ պէտք է միշտ իւր ժամանակին զուակն ըլլայ. ոչ միայն իւր նիւթին նկատմամբ այլ լեզուին ու ոճին համար ալ: Ամէն զարերու և ամէն ցեղերու երգիծանքը հոն տորական երազ մը կրնայ միայն համարուիլ, ինչպէս ցնորայն երազ կ'սեղած է միշտ իմաստասիրական քարը. և կ'ուզի գիտնալ 'ր օրինակին վրայ կը յենուն այն վարպետները, որոնք կ'աշխատին հաւատացնել մեզ այդ բանին: Որասիրտ, Յորնազ, Պերուտ և աշխարհիս բոլոր միւս երգիծաբանները իրենց ժամանակներուն փարած են, ինչպէս բազմեղ պատին վրայ, և պիտի չկարենային անկից բաժնուիլ առանց շահիջխուռնու ու արմատախիլ ըլլալու՝ »:

Իւր բովանդակութեան մէջ՝ Պարսնեանի արտադրութիւնը տեղադրեց բոլորով մ'է. չնք կրնար սակայն այդ հասցնելը ամբողջապէս օրական կեանքի պահանջներուն սեպ-

հականել, որովհետեւ ինքը բնութեամբ ու խերիմ թշնամի շոտլոյթեան, համեստօրէն ապրելու համար պէտք չէ ունեցած իւր տաղանդը վաճառականական ապրանքի մը պէս գործածելու²:

Բայց պատճառը որ զինքը այդ արագ արտադրութեան մղած է՝ պէտք է ամենն աւելի որոնի իւր նկարագրին մէջ: Ինքը բնութեամբ զիւրու զեղծանող, զեղծաւ նաեւ իւր ստղանդով. իրերը կարծես անոր շորս գին կը միտան և ինք զանոնք կրկնապատկուած ու բնականէն աւելի մեծ կը տեսնէ. և երբ ուզած է ասոնք ամենը մէկէն արտայայտել, չափազանցութեան մէջ ինկած է, յաճախ երկրորդական բանին տեսնելով և մոռնալով այնպիսիները որ էպպէս աւելի կարեւոր են: Այն գործին մէջ զժուարին չէ կրկնութիւններ գտնելը. իւր խորհելու և բացատրելու ոյժին մէջ անհասարկութիւն մը կայ, ինչպէս նաեւ անհամեմատութիւններ իւր պատմութեան մէջ. ու ասոնք ամենքը պտուղ են անոր անհոգութեան. ուրիշ և մեծ թեւութիւն մը այս ալ որ այդ գործին մէջ շատ ակներ են: Այս թերութիւններու վրայ աւելցնելու է զարձակ ժողովրդէն հակակայի ըլլալու այն անհրաժեշտ պէտքը, որ զինքը տարած է երկրորդ անգամ չափազանցութեան մը:

Ու չի մերժուիլ զարձակ միջավայրի ազգեցութիւնը անոր վրայ. այդ ազգեցութիւնը սակայն ի՞նչ մէկ կողմէն ֆուստած է իրեն, միւս կողմէն առաւելութիւն մը բերած է անոր. և իրապէս այն տեսարանները բոլորն ալ ճշմարտին վրայէն օրինակուած տեսարաններ են. այն խօսակցութիւնը, լեզուն է ժողովրդեան մը որ հեղինակին պէս կ'ապրի և միեւնոյն բարքերն ու թերութիւններն ունի:

1. Giusti. Discorso su Parini.

2. Պարսնեան՝ ինչպէս կը հաւատան զինքը մտէն ճանչցողները, շատ իմաստասիրօրէն վարուած է միշտ զբամի հետ և տեղ մը Միծաղին մէջ տեսէք ինչպէս կը բացատրէ իւր աստեղութիւնը շահէ ներշնչուող հեղինակներուն դէմ: Ամէն անգամ որ կտոր մը ոսկոր գտած եմ կրծելու և համեստ փորս զահացնելու՝ հանգարտօրէն, առանց կրից և սրինաւու-

րապէս ծիծաղած եմ այն բաներուն վրայ որ ինձի չար, ազեղ և անօգուտ երեւցած են. իսկ երբ անօթութեան զատապարտուած եմ, ձայնս կարած մէկ կողմէ քաշուած և մեռած եմ: Արեւի եղբայրս Կերբերոս, անօթի չունը կամ ճեքնի կամ դէժն շինողին որունքը կը խաճէ: Եղ չեմ կարող առաջինն ընելու և կ'ամո՞ծան երկրորդն զործադրելու. չեմ կրնար ներշնչուիլ անօթութեան լիբը մուսայէն »:

ամբողջ այդ զործը արդիւնքն է տեսնուած բաներու, և ատենք ամենը բնականաբար ինք այդ միջավայրէն զուրս պիտի շլուր կամ պիտի չտեսնար: Եթէ մենք ունեցած ըլլայինք բարձր դասակարգ մը, ազնուական, ներու գասակարգը, որուն մէջ մշտութիւն, ներն ու հակասութիւններն շատ աւելի շեշտուած են, և Պարոնեան այդ միջավայրին մէջ ապրած ըլլար, մենք այս օր կ'ունենանայինք այդ երգիծանքին տեղ, երգիծանք մը համեմատաբար աւելի նուրբ եթէ ոչ աւելի ուժով, որուն ապագան կը սահմանէր անշուշտ կեանք մը շատ աւելի տեղողական:

* * *

Բնութանրապէս արուեստի քիչ մշակող է Պարոնեան: Ջոշերը՝ ուր աւելի իրատունք ունինք արուեստը քիչ մ'աւելի խնամած տեսնուող, դեռ յուսախար կ'ընեն մեզ. հեղինակը կը կորսուի յաճախ գրուցատրու թիւններու մէջ, որոնք գրութեան ուժը կը ջլատէին, եթէ ինք իրեն օգնութեան չկան. չէր այդ յանկարծական զիտերը, մին միւսին աւելի սիրուն, և եթէ շունենար այդ հրաշալի vis comica, որ ուշագրութիւնդ ուժով մը կը պրկէ և կը սթափեցնէ ընթերցողը:

Ինք կը մտածէ միայն երբոր կը սկսի կամ երբոր կը վերջանայ. բայց այն ատեն ալ չսպասուած պատկերներ կը գտնէ հետաքրքրութիւնը վառ պահելու. ու այդ սկզբնաւորութիւններն՝ Ջոշերոսն մէջ հիանալիներ կան, և շեմ գիտեր այդ վերջաւորութիւններէն աւելի վարպետքն առնուած վայրկեանականներ, ուր հեղինակը իւր անձինքներուն դէմքի արտայայտութեան վրայ գաղափար մը տալ կ'ուզէ մեզ, Յարութիւն Էֆենտի Մէրիէմ՝ Քուլիի կենսագրութեան մէջ հակիրճ բացատրութեամբ մը զուրս կը ցայտեցնէ նկարագիրը՝ զօրաւոր մտքով ու հաշուող մարդու մը. այդ անցքը իւր սեղմութեամբ և արագութեամբը արուեստի խորշիկ մ'է. Հետեւեալը սիրուն է իբր mimica, «Երբ երիտասարդ մ'որ առաջին անգամ չքեմ տեսնելուն» զուրկ քիչ ձեռնով, քիչ մը ծպտելով ձեռքը նսխ շրթանց և ապա նակտին վրայ դնելն մէկ կ'ընէ, անմիջապէս

կը հասկնաս թէ այդ բանը կը նշանակէ — Բն ի'ըլլայ, աղջիկդ ինչ տուր — »:

Եթիտադին կարծիքներուն մէջ հեղինակը աւելի խնամող կ'երեւայ ձեռն, նսխադասութիւնը աշխատուած է, և ոչ առանց ազդեցութեան: Ու այդ սիրուն կտորներուն քով կան ուրիշներ ալ, որոնք երբեմն այնպէս կը մեղանշեն արուեստագիտական զգացման դէմ, ապականելով իւր զիտերուն օրամտութիւնը, որ ինչ մտածել կու տայ թէ հեղինակը երբէք իւր զործը կրկին տեսած կամ կարգաւորած չըլլայ:

* * *

Երգիծարանի մը մէջ, քնարերգական զգացման զդուրթիւնը բացարձակ պայման մը չէ. այսու հանդերձ ընդհանուր դարձած է երգիծական յատկութիւններուն քով քնարերգական յատկութիւններուն ալ պատահելը. ու ատոր փոխարէն շատ հեղ ալ կը հանդիպինք վարպետներու որոնց մէջ այդ զգացման պակասը զգալապէս հնչուն է. Յոթնադ և Պերսէոս՝ մշտութիւններու այդ երկու մեծագոյն հեգմոզներու ցանկէն են:

Պէտք չէ ուրեմն մեղադրիլ մեր երգիծարանը, եթէ այդ յատկութիւնը իրեն մէջ տիրական չէ կարողացած գտնուել: Եթիտադին զօրասնքը բացառութիւն մ'է, և Պ. Չոպանեան զայն մանրամասնաբար և շատ արդարամտութեամբ զուրս ցատկեցուցած է: Ուրիշ էջի մը մէջ՝ Պարոնեան այսպէս կը բացատրէ իւր սէրը ծովուն համար. «Կը սիրեմ ծովը, մանաւանդ կը սիրեմ դիտել ծովը, բայց ո՛չ ծովեզերեայ անտառի մը կանաչագոյն ծառոց հովանոցն տակ ու ծաղկաւտ մարգագետնի վրայ ընկողմանեալ, այլ կ'ուզեմ ծովեզերքը բարձրացեալ լուռու ապառաժներու կոյտի մը ստուերին ներքեւ, խիճերու վրայ պտկած և ժայռի մը վրայ զրոխտ հանգչեցուցած: Չեմ սիրեր ծովուն տաշտացումն, ո՛չ ալ կ'սիրութիւն անոր հեղուկ յեղեղովի լեռներն: Հաճելի է ինչ երբ հեզատիւզ զեփեռուն մեղմիկ փչելով ալ լեակներ կը զործէ ուրք վանդաղ զիլ առ իս կու գան, և խիճերուն մէջ մտնելով կը դշխան և ոսներս կը խողանն»:

նաբար բանաստեղծի արտայայտում մ'է. բառերու ընտրութիւնը ու կարգաւորութիւնը կատարեալ զիտակցութեամբ ու յաջողած է:

* *

Գրած է նաեւ կատակերգութիւններ, ուրոնց մէջ երկու գլխաւորներ Արշակունիսն աւսամարտյժմ, Պապտասար աղբարը. և ուրիշներ երկրորդական կարեւորութեամբ¹.

Մեծապատիւ Մոսրացիականները՝ ինչպէս զիտած են ուրիշներ ալ, իր լաւագոյն կատակերգութիւնն է. և այդ սնի յատկանշանական՝ որ ամբողջապէս տեղական է, մինչդեռ միւսները — բացառութիւն ըրած քանի մը տեսարաններ միայն — աւելի համազգային են: Այդ կատակերգութիւնները մտածմունքի վրայ չեն հիմնուած, և աւելի գրութիւններու վրայ կը գտնան, որոնք քիչ անգամ նոր են, աւելի երկայն զաւելշտներ կրնանք համարել զանոնք: Բայց ինք սքանչելի կերպով տէր է թատերական լեզուին, ու տեսարանական գիտակցութիւնն ունի, գործողութիւնը վառվռուն է, բայց տիպարները քիչ բնական:

Երկու տողով պիտի քննեմ հոս այդ կատակերգութիւններէն մին՝ Պապտասար աղբարը, օրինակի համար:

Կրնանք ատիկայ թէզի վրայ թատերախաղ մը համարել: Ոչ. և իրաջնէ առջի բերան կը կարծես թէ հեղինակը իրեն նպատակ դրած է ձողկելը երկու կողմէն անհաւասար պայմաններու վրայ հիմնուած ամուսնութիւններու անսխորժ հետեւանքները, բայց այն ատեն բոլորովին աւերող էր տեսարանը այնքան երկայն ատեն գատաւորներով զբաղեցնելը, ինչ որ կակածել կուտայ թէ գրողը այս վերջինները միայն հարուածել ուզած ըլլայ: Կրնանք ենթադրել որ Պարսնան անով նկարագիրներ զծելու ձգտած ըլլայ: Ոչ. որովհետեւ միակ տիպարը որ լաւ կերպով գուր կը ցատկէ, նոյն իսկ իւր ամենէն պզտիկ մանրամասնութիւններուն մէջ, Օզակն է այդ, փաստաբանը. միւսները սչ

միայն շփոթ են այլ երթալով կը փոխուին ալ. Պապտասար աղբարը անհաւատալի ապուշ մ'է որ գուժ կը շարժէ, և կարծեմ իրեն միայն կնոջը սիրահարը այս տեսակ լեզու մը կարող էր բանեցնել. «Դիցուք թէ սիրած ըլլամ ձեր կինը, ուրիշ բան մ'ըրած չեմ ըլլամ որ այլ պարզապէս սկզբունք մը պաշտպանած կ'ըլլամ, բայց այս սկզբունքը Ձեր սկզբանցը կը հակառակի հղեր, թող սկզբունքները կուրին»: Հոս ամբողջ նախադասութիւնը սկզբունք բառին վրայ խաղ մ'է պարզ. բայց բառախաղի մը համար անշուշտ, իր շափազանցութեան մէջ իսկ այնքան աներևոյ, չեմ կարծեր որ ներքին ըլլայ այսպիսի այլանիցակ գաղափար մ'արտայայտել: Ու չենք ալ կրնար բռնել որ խաղը գրութեան մը վրայ հիմնուած ըլլայ, որովհետեւ զխաւոր տիրող գրութիւնը, որու վրայ ընդհանրապէս փաթթուած կ'ըլլան միւս բոլոր երկրորդականները, պակաս է հոս:

Առաջին արարուածին մէջ շատ լուրջ պատճառաբանութիւններ ունի, երբ կ'աշխատի արդարացնել կնկան անհաւատարմութիւնը այն տեսակ ամուսնութեան մէջ. և պարզապէս վճռական է կիպարի բերնին մէջ այս խօսքը. «Այն որ իր կինը իբր անպատիւ կ'ամբաստանէ՝ ուրիշ բան չ'ընել, եթէ սչ կը հրաւիրէ հատարակութիւնն որ բարեհաճի իր կինը սիրելու»:

Գննադատութիւններ ալ ըրած է Պարսնան, որոնց մէջ Աշտամը կրնանք ամենէն կարեւորը համարել. այդ ճիւղին մէջ ինք գուրս կու գայ շատ ողջամիտ գրող, ու ծածաղի թիթիւ բօզին տակ՝ ըրած է շատ անգամ անաչառ ու անկեղծ անբարարձուութիւններ: Միծաղի մէջ տեղ մը կը խնայ մերիններուն անբնականութեան և օտարներուն հետեւերու այլանիցակ սիրոյն վրայ: Միծաղի և կերպարի խօսակցութեան մէջ մեր այն ատենուան գրականութիւնը իւր ամբողջ ճիծաղելիութեամբը պատկերացած կը զբանենք:

Շարայարեյի

1. Իր թիկարներուն մէջ հեղինակը անմիջական հրատարակութիւնը կը ծանուցանէ եւրբէ արարուածով ուրիշ կատակերգութեան

մ'ալ՝ Պապղը՝ որ չէ հրատարակուած. իւր մահունէն յետոյ քանի մը տեսարաններ միայն զրուեցան Մասիսին մէջ: